

on Human Research Ethics. 2022. P. 155626462211460. URL: <https://doi.org/10.1177/15562646221146043> (date of access: 12.02.2024).

5. І. Жердев. Конспект лекцій. Кафедра травматології Дніпровського медичного університету. ДМУ 2024 р. 15 стор.

6. Конвенція Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я: Конвенція Ради Європи від 28.10.2011 р. : станом на 7 черв. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a91#Text (дата звернення: 12.02.2024).

7. Що таке Конвенція Медікрайм і як її положення з боротьби із підробкою ліків та медвиробів впроваджують в Україні?: Держлікслужба. *Держлікслужба*.

URL: https://www.dls.gov.ua/for_subject/що-таке-конвенція-медікрайм-і-як-її-по-2/ (дата звернення: 12.02.2024).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-374-6-30>

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ОБСТАВИН, ЩО ПОМ'ЯКШУЮТЬ І ОБТЯЖУЮТЬ ПОКАРАННЯ В УКРАЇНІ

Наумець І. Ю.

*здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
кафедри кримінального, кримінально-виконавчого
права та криміналістики*

*Академії Державної пенітенціарної служби України
м. Чернігів, Україна*

Інститут обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, один з центральних інститутів кримінального права. Цей інститут в історії українського законодавства посідає особливе місце, хоча історія розвитку досліджуваних обставин є неоднозначною. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, в історії вітчизняного кримінального законодавства змінювалися в міру усвідомлення та впровадження у практику принципів диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання.

Одним із перших джерел права є Руська Правда Ярослава Мудрого [1], яка датується X століттям н.е. Ще в Руській Правді можна знайти наявність деяких обставин, за яких особі, визнаній винною у вчиненні злочину, могло бути призначене м'якше або більш суворе покарання.

Подальший розвиток обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, відбувався під впливом законодавства державних формацій, у складі яких перебувала Україна.

Потрібно визнати, що як у самій Руській Правді, так і в наступних її редакціях (мається на увазі Стисла та Розширена редакції) можливість зміни характеру та розміру покарання ставилася у залежність, як правило, від характеристик суб'єкта злочинного посягання та особи, проти якої це посягання було спрямоване.

Підаючи аналізу загальні підстави застосування обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання, які випливають із змісту Руської Правди та інших, супутніх їй нормативно-правових актів, можна зробити висновок, що вони (обставини) носили в переважній більшості об'єктивний характер, тобто базувалися на принципах об'єктивного, а не суб'єктивного, як це було прийнято в класичному римському праві. Класичним прикладом тому може бути градація відповідальності та покарання за різні види вбивства: вбивство, вчинене відкрито, у чесній сутичці чи «на бенкеті» каралося значно м'якше, ніж вбивство, вчинене таємно чи в процесі «злої справи».

Феодална роздробленість, що міцно встановилася на Русі до середини XIII століття, значно не вплинула на розвиток кримінального законодавства стосовно становлення інституту обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання.

Перша спроба систематизувати обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання, була зроблена у Судебнику 1497 року, де вперше виділялися в самостійні групи пом'якшуючі та обтяжуючі обставини кримінально-правового і кримінально-процесуального характеру.

Найважливішою віхою у становленні кримінального права стало Соборне Уложення 1649 року [2], у якому знайшли своє відображення соціальні та політичні процеси зміцнення централізованої влади. Відповідних змін зазнала і система обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання. Так, із запровадженням поняття співучасті у злочині було визначено показники співучасників злочину, і покарання, відповідне їхнього ступеня участі у злочинному діянні.

В Уложенні про покарання кримінальні та виправні [3], незважаючи на всю казуїстичність його Особливої частини, було остаточно вирішено питання про безпосередній взаємозв'язок пом'якшуючих обставин у складі злочину з характеристиками суб'єктивної сторони, а саме, з формою вини, а також причинами протиправного діяння. Статті 135-139, що містились в Уложенні називались «обставини, обтяжуючі вину та посилюючі покарання». Істотним внеском у розвиток інституту пом'якшуючих обставин стало їх розмежування залежно від об'єкта пом'якшення. В Уложенні розрізнялись «обставини, що зменшують вину», та «обставини, що зменшують покарання».

Уголовне уложення 1903 року [4] не містило у собі переліку обставин, що обтяжують покарання, але в Загальній частині вказувало на підстави посилення відповідальності при всіх діяннях: 1) при сукупності злочинних діянь злочинної діяльності чи перетворення її у промисел; 2) посилення допускалось у випадку, коли винний службовець учинив чи брав участь у вчиненні загального злочинного діяння шляхом зловживання своїми обов'язками чи повноваженнями, чи шляхом загрози пригнічення, чи іншим зловживанням владою, якщо тільки за таке зловживання чи погрози не визначені в законі особливі покарання [5, с. 434].

Разом з тим, в Уголовному уложенні 1903 року інститут обставин, що пом'якшують покарання, також отримав свій подальший розвиток. По-перше, він виразився у визначенні тих можливостей, які були надані суду щодо питань пом'якшення покарання. В Уложенні 1903 року практично були відсутні безумовно-невизначені санкції, і було значно скорочено кількість безумовно-визначених санкцій, що, фактично слугувало заключним етапом у визначенні кола можливостей та підстав для пом'якшення покарання, надавши суду великий, але обмежений простір у виборі міри відповідальності.

Після жовтневої революції 1917 року кримінальне законодавство зазнало суттєвих змін. Накопичений століттями кримінально-правовий досвід виявився практично повністю знівельованим новою владою. Нове кримінальне законодавство країни Рад відрізнялося односкладовістю та примітивізмом. І в цих умовах, хоча поняття обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, і залишилося, відповідний цього поняття інститут, як система, що володіє загальними закономірними зв'язками, на якийсь час практично зник з кримінального права.

Тому ухвалення 1922 року першого Кримінального кодексу УСРР [6] стало серйозним кроком у напрямку деполітизації та застосування об'єктивного підходу до диференціації відповідальності та покарання, цей нормативно-правовий акт закріпив також і основні аспекти обставин, що пом'якшують покарання, що загалом відповідають ознакам відповідного кримінально-правового інституту.

Прийнятий у 1927 році Кримінальний кодекс УРСР [7] містив меншу проти КК 1922 року кількість складів з обставинами, що пом'якшують покарання; в ньому також була відсутня частина загальних для всіх злочинів пом'якшуючих обставин, зокрема, малозначність і невігластво. Натомість КК УРСР 1927 року ввів поняття «обставини, що обтяжують покарання» та «обставини, що пом'якшують покарання», а також передбачив окремі переліки обставин, що обтяжують покарання. При цьому зазначені переліки: а) мали не вичерпний, а приблизний характер; б) були складені із застосуванням методу протиставлення, шляхом включення у них обставин-протилежностей.

Подальший розвиток обставин, що обтяжують покарання, відображений у КК УРСР 1960 року [8]. Як і раніше, досліджувані обставини були закріплені як один з критеріїв призначення покарання. Так, у КК УРСР 1960 року містилося положення, відповідно до якого при призначенні покарання суд, керуючись правосвідомістю, враховує характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, особу винного і обставини справи, що пом'якшують і обтяжують відповідальність.

Обставини, що пом'якшували та обтяжували покарання, з погляду їх змісту характеризували подію злочину та особу винного і фактично повторювали відповідні положення Основ кримінального законодавства СРСР. Зміни мали лише незначний характер.

У 2001 році був прийнятий чинний КК України [9]. З прийняттям нового КК України змінюється не лише найменування цих обставин, але й включаються у перелік нові обставини, змінюється формулювання та зміст окремих обставин, а деякі обставини законодавець виключає з переліку.

Підсумовуючи зазначене, потрібно підкреслити, що обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання, в історії кримінального права України змінювалися в міру усвідомлення та впровадження у практику принципів диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання.

У ході історичного розвитку України, починаючи з основного давньоруського джерела писаного права – Руської Правди, і, закінчуючи чинним Кримінальним кодексом України, питанню законодавчого регулювання інституту обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, приділялася безпосередня увага. Залежно від зміни соціально-економічних умов відрізнявся підхід законодавця у предметі та методи регулювання, але самі обставини існували завжди.

Варто також зазначити, що найменування досліджуваних обставин у різні періоди їх розвитку було різним, але жоден кодифікований акт, незважаючи на їх важливе значення, не давав визначення поняття «обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання», а лише вказував про їх важливість, як критеріїв загальних засад призначення покарання.

Недоліком законодавства можна вважати те, що на різних етапах розвитку обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, не містилося однозначного розуміння сутності та ознак досліджуваних обставин. Незважаючи на відсутність єдиного визначення поняття досліджуваних обставин, їх існування підтверджується нормативними актами, які видавалися у ті часи й свідчили про підвищений ступінь суспільної важливості застосування обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, що давало суду право призначати справедливе

покарання і здійснити правильну кваліфікацію кримінально-протиправного правопорушення.

З врахуванням історичних передумов становлення інституту обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, можна виділити сім періодів розвитку вітчизняного законодавства у цій сфері: 1) до XII ст. – можливість пом'якшення та обтяження покарання ставилася у залежність, як правило, від характеристик суб'єкта злочинного посягання та особи, проти якої це посягання було спрямоване; 2) XII–XVII ст. – наявність низки нормативно-правових актів, які містили окремі обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання; 3) XVII-початок XX ст. – запровадження на кодифікованому законодавчому рівні переліку обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання; 4) 1918–1922 рр. – відміна радянською владою норм законодавства Російської імперії й фактичне нівелювання інституту обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання; 5) 1922–1991 рр. – введення в дію трьох кримінальних кодексів, що містили перелік проте не вирішували питання законодавчого закріплення поняття обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання; 6) 1991–2001 рр. – становлення державної незалежності України та стабілізація інституту обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання; 7) 2001 р. й до сьогодні – прийняття нового Кримінального кодексу та низки змін і доповнень, спрямованих на удосконалення інституту обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Література:

1. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 1. Законодательство Древней Руси. Москва: Юрид. лит., 1984. 354 с.
2. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 3. Акты Земских соборов. Москва: Юрид. лит., 1985. 486 с.
3. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных // Свод законов Российской империи. Т. 15. Санкт-Петербург, 1912. 374 с.
4. Уголовное уложение // Свод законов Российской империи. Т. 15. Санкт-Петербург, 1909. 148 с.
5. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Тула: Автограф, 2001, 800 с.
6. Уголовный кодекс УССР 1922 года. В кн.: Борьба с преступностью в УССР. Т. 1. Киев, 1966. С. 450–472.
7. Уголовный кодекс УССР 1927 года. В кн.: Борьба с преступностью в УССР. Т. 2. Киев, 1967. С. 311–369.
8. Украинская ССР. Законы и постановления. Уголовный кодекс Украинской ССР: Утвержден 28.12.1960 г. Киев: Госкомиздат, 1961. 134 с.
9. Кримінальний кодекс України 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 10.11.2023).